

כציצים ופריחים ומגמתם לחדש חדשות, זה היה בבחינה למודית, אבל עוד יותר הגדילו מעשיהם בבחינה מעשית, כי על ידי הרכיבים החדשים וברבות הדעות רבו הדינים והמנהגות אשר כלם שמו אותותם איתות בכל הספרות התלמודית בצרפה ואשכנז כמו בספרר מתחלת האלף השני.

ספר עשרים ואחד.

אשכנז וצרפת במאה הראשונה, המרכזי ובעל הסמ"ק, ר' שמשון
סקינן והחקירה בדרכי הגמרא, אישאליו במאה הראשונה.

פרק שביעי

אשכנז וצרפת במאה הראשונה

במעט ככל פרקי הומנים בדורות הבינים גורל היהודים רע ומר באשכנז וצרפת. רבת שבעה לה נפשם בוז וחרפה ממלך ושרים, ויהיו נכזים ושפלים גם לכל שפל מעם הארץ. ובכל זאת את אלה הנכזים והשפלים שמו מטרה לחצי קנאתם וברוע עין הביטו אחיהם. סבטן הקנאה יצאה שגאה, וזאת השגאה עוררה מדנים עד כי רדפום בלי חשך-עד מות. אז נחה שקמה הרדיפה מעט ימים ושנים לא היה זה מנוחה תמימה. כי אך יקרא מניחה מנוחה נגש ונענה אשר כל היום שמו מנואץ, וכל רגע יפחד לשיד כי יבוא פתאום? — הלא תמיד ובלי הרף אך תואנות היו מבקשים. מקרי מחיות להחיות את נפשם היו מונבליים, וכמעט לא היה להם מקור אחר כי אם הזכות המאוסה אשר קבעה להם הממשלה: לתת כספם בנשך. אך מה יסכן להם זכות כלא משפט צדק, ועל כן גם זאת הזכות היתה תמיד בעוכריהם. כי באמת הם לא חשבו בלבם לזכות את היהודים לשובתם כי אם לשובת עצמם ולהנאתם. זאת המנוחה אשר הניחו ליעף היתה רק מחת שקר בתהם ארכה לשלות בעביר ישיבו רוחם זמן מה מעמל נפשם, ולמען יהיה לאל ידם לעמול ולעשות הון ולצבור קנינים בחריצות יריהם ובזעזע אפיהם רק להתנפל עליהם מחדש ולחדש עלילות ברשע ולבקש תואנות אכזריות לנזול ולחטום מידם את אשר רכשו. כן היו תהלוכות מאורעותיהם בזמנים ההם. אמנם היהודים האימללים למודי תלמוד ומכאובים נשאו סבלו כי נמל עליהם. ועוד למרות גורלם המר הזה ותחת מסבות מתהפכות כאלה לא נלאו לעשות תורת ה' כל הפעם להרחיב נבולם בתלמידים ולהגדיל הספרות ולהאדירה, כאלו בכל שני חייהם אין גם עב קטנה ככף איש לא נפליא ככה על מסירת נפשם על הדת בעת הרדיפיות ועל הצדקת דין שמים בשעת הגזרה הן למות הן לשרשי הן לענש נכסין ואסרדין, כאשר נפליא על מסירת נפשם על התורה ותלמודה בעת המנוחה אשר היתה רק מנוחה מדומה מנוחה אובר ספחד רגע כי יבוא השודר להאבירם. ובכל זאת כן היה. בקרב ימי הצרות באשכנז וצרפת כמה גדולים חקרי לב עמדו והקדישו כחם וזמנם לתלמוד תורה והעמידו תלמידים הרבה

חבכור גדול מאד בתורת וחיות רבים של אחיו הצעירים כמו שנראה מכתובות הר"י בן הרא"ש. תב' ר' שלמה החסיד ושניהם מתו בחיי אביהם. הג' רבני יעקב בעל תהלים. הג' ר' יצחק שחית ממלא מקום אביו ברבנות. הג' ר' אליקים. הג' ר' ששה. הג' ר' אלעזר והג' ר' שמשון (ר"ד ת"ח)

הרבה ועשו ספרים בחקות הדת. אולם אם גם לא היה כח לתלאות. הרעות ולשבר רצונם וחפצם בלמודים בכל זאת לא יתנכרו בתלמודם אותית רוע מצבם יאמר אחרי פנה האלף החמישי מעט מעט פנה הוד התורה עמו. והרות הכביר אשר נוססה לפניו בימי בעלי התוספות הראשונים נהפכה לרוח אחרת. בימי רש"י ובני בניו הרש"ם ור"ת ובימי הר"י ור"ש משאנץ ושאר בעלי התוספות הראשונים אך שירת הדין היתה מישלת. ההגיון בתלמוד לפי מדת עושהו ומכוננהו היה כל חפצם ומעינם ומה שעשו אביו ורבו עשו גם ר"ת ור"י ומאד הפליאו לעשות, אבל עתה אלה גדולי חקרי לב איזה הם? רבו בעלי דעות קטנות נושאי פנים לכל מנהג קטן של מה בכך. מרבי חששות ותמרות מכבדות. ונחשב כי לא מעט פעלו עליהם התלאות העצומות והן היו מעכבות את תרומת הדת בצוק העתים ועבר עליהם כוס התרעלה זמן אחר זמן, דאגו ליום מחר פן תשתכח תורה מישראל, אז תשוקה עזה ונמרצה אחזה לבית החכמים לחפוש מסמטנים מעשה ידי כל חכם וחכם דינים ופסקים מכל הבא בידם בכתב יושר דברי אמת, ועם זה גם דברים אשר אין להם כל שירש בדברי קבלה רק במנהג ובחששות רחוקות שהמציאו זה או זה מן הרבנים את הכל אספו וחברו בילקטים לכל ירח מסגנו נרח ולבל תאבד אף חסידת יחיד אחת, ועל הדרך הזה עשו ספרים הרבה איך קץ מסין הדינים והפסקים במאה הראשונה הזאת, נוספים על הספרים הרבים מסין הזה אשר נתחברו בדרות לפני זה. רבים מהם זכו להתקיים בדפוס וגם רבים אשר לא נדפסו והם בכתובים מונחים ושמורים באוצרי הספרים וגם רבים אבדו ועוד אינם. אבל אם גם זה או זה אבד או נעלם בכל זאת דבריהם לא אבדו כי המחברים אשר היו בדרות שאחריהם מהם לא היו נעלמים הם ידעו מהם ועוד היו בידם והעתיקי מתוכם דברים והכניסום תוך חבוריהם ומהם באה ידיעתם אלינו. ובכן כל מה שאנו וחקרו וחדש והמציאו נתקיים והיה למשמרת לדורותינו כי עלה בספרי החקים אשר היה לנו בני הדורות האחרונים לקו ולמרה בהיראה להלכה ולמעשה, ומצאו דברי כל אחד ואחד מוכרת בחקת משפט היהודים עד כי הכל נעשה לחק בישראל. ואף אם יקשה עלינו הדבר לקיים דברי זה או זה מעיקר הדין המוסכם מן הכלל גם אז לא על חנם דבר ולא לריק יגע המחבר להעלות דבריו על ספר, כי בכל עת נמצאו פוסקים אשר קיימו זקבלו הדברים וחששו להם להחמיר. כל דבר גדול או קטן שנתחדשו עד זמנם או מה שחדשו הם בין בנוי על ראיות בן נסדו על סברות שבדו מלב הכניסו תוך פסקי הלכותיו כל מנהג וכל אסר אשר אסרו על נפשם אחדים מחסידיהם, לא משורת הדין ומדתו כי אם ממדת החסידות גם אותם הזכירו בלקוטי דיניהם כאילו כל ספר פסקי דינים ניעד להיות מספר מנהגי החסידים, וממשיהם אשר אינם מצויים ועושים. אך זה היה לתועת בני ישראל באחרית הימים, הפליגו במדת החסידות, והפרוץ על הדין, ועשו הנדרים יתרים על העיקר עד שנפלו וקצצו בנמיעות. והגיע הדברים ככה יען כי ממשיא פנים למי שנחגו בן מצר חסידותם קיימו וקבלו עליהם המנהג והיה להם לחק, חק מעיק ומכאיב לפעמים ומאבד ממין עניים. כאלו כל עני שבשראל חייב להתנהג כמנהג חסידיו אשכנזי.⁽¹⁾

בחצי השני ממאה האחרונה מן האלף החמישי היו ימי בכורי ספרות גדולה ורחבה

(1) דוגמא למנהג כזה לאסור ארו ודחן. מדין חנם לית דחש לדרי' בן גורי שאסרם פסחים קידה: רמב"ם והטור והנאונים והכמי צרפת וספרד מתירין ור' ירושם קרא למנהג האוסרין מנהג שעות. והסרדני כתב שאין כי חושש לאיסור אלא האשכנזים. אך הרמ"א כתב על מנהג האוסרים ואין לשנות וכמה מסנן שקצו בתוך ואין. לשנית' הות.

ורחבה באשכנו וצרפת. גדולי אנשי שם חברו ספרים רבים בחכמת ההלכה, נכבדים בדורותם גם גשואי פנים בדורות הבאים, יש אשר עסקו בפלפול התלמודי לזרות ולהכיר את התלמוד ולישר נתיבותיו. הברורים בהם היו בעלי התוספות. רבי הורחם נספחו לתלמוד בעת צאתו לאור בדפוס. ויש אשר נמצאו בחבורים בפני עצמם⁽¹⁾. אולם רוב הספרות ההלכותית, מזמן ההוא הוא: קובצי הלכות ודינים אשר יש מהם מסודרים על סדר התלמוד ויש על סדר הענינים. ודבר מאד נפלא הוא בעינינו, איך כל חכם וחכם סחכמי הדורות ההם התאמץ בכל עז לעשות קובצי דינים ופסקים, עם שכבר עשו אחרים לפניו להם? ומה יתרון בהם לעולם? לא נדבר מהקבוצות אשר הוכנו והוסרו בספרד לפני זמן ארוך עד הרמב"ם אשר כלם נתפשטו בצרפת ואשכנו אולי אלה הקבוצות לא היו מספיקת להם מפני חלוק דרכי הלמודים ומפני שנוי משפט ההוראה אשר בין ספרד ובין אשכנו וצרפת. אבל הלא גם בארצותם יצאו לאור בכל המאה האחרונה הרבה קובצים מכל דיני ישראל כמו ספרי הראב"ן, עשור, יראים, רוקח, התרומה והחכמה ועוד אחרים דומיהם, ואחרי כל אלה העוד היה לעולם צורך בחדשים? ובכל זאת בכל דור ודור התעוררו חכמים לעשות חדשים. אבל הדבר הא כן בכל דור ודור מצאו הרבנים חדשות להוסיף על הראשונים, כל אחד ואחד מן האחרונים מצא חסיד מקום להתגדר, אם ממה שראה וקבל דברי יחידים ולא נמצא עוד בקבוצות הקודמות, או שזה המאסף האחרון מכניס לתוך אספתו דינים חדשים אשר המציא בשכלו ויעצם אותם בראיות על פי דקדוקיו ופלפוליו, גם העלה בה כל מה שקבל מרבותיו בעל פה והם מרביתיהם והדברים לא היו נודעים לאחרים. כן היתה המדה מהלכת על פני כל הדורות ההם. ועל כן נבין איך הגיעו הדברים כן שחכמי הדורות ההם מצאו בכל עת מקום לעשות אכפית חדשות.

הזמן האחרון באלף החמישי היה מבורך בהוצאת ספרים חדשים לאור. מן המחברים המפורסמים אשר התעלו מאד בחבוריהם והיו לעינים לכל הפוסקים אשר באו אחריהם היה הרב רבי יואל ב"ר יצחק הלוי מביין. הוא היה חתנו של הראב"ן. ומעיד עליו חמיו כי לבו מבעית בתלמודו. לא חת מפני כל בפלפול עד כי לא נשא פנים גם לדמו (ראב"ן ס' מ"ח וס' נ"ג). אבל אין לנו ממנו חבור מיוחד. גדולי הפוסקים בדורות שאחריו מעתיקים מה' כתביו והשובותיו. ונראה כי כתביו לא נתפשטו הרבה חוץ לארצו, כי הרב בעל שכלי הלקט אשר כל ספרי האשכנזים היו בידו לא היו לו כתביו, ואם מוכיר דברים ממנו לא ידעם רק ספי אחרים. גדול בדורו היה גם חתנו השני של הראב"ן, הוא הרב רבי שמואל בן נטרונאי. הוא היה רבו של רבי יואל הלוי (או"ז כ"ט) וגם פסקיו טובאים בפוסקים ובהרבה מקומות במדרכי. מאד נעלה עליהם בפרסומו היה בנו של רבי יואל הלוי הרב רבי אליעזר דנקרא ראב"ה. הוא חבר ספרי פסקים, אבי העזרי, אביאסף פסקיו מדויקים על סדר המסכתות ומעורבות בהם הרבה תשובות כמנהג מחברי הזמן ההוא. כל מחברי פסקים אחריו מעתיקים מדרכיו הרבה ומפליגים מאד בשבחו (או"ז כ"ט). האב גם הבן נזכרו בתוספת⁽²⁾ ספריו נמצאים בכתבי יד

באוצרי

(2) אודת בעלי התוס' עי' שה"ע ע' תוס' ועי' תולדות רת' שלי ובדור'ר ח"ד פ"ל. ודע שמה שכתב בש"ה ע"ד ש' ח"א י"ב נעשו ונבטרו התוס' שבידינו ליתא, ותוס' מדר'ים ליוסא ותוס' הרא"ש ותוס' תענית ויכיתו שאינו כן.
(3) בש"ה נותן לתראב"ן אריכות ימים מופלגת ודומה על ס' מ"ח. בספרו שהביא שפר' מש' תחצ"ג ובדף ק"ט ע"א כתוב בסופו נסין ש' הא' שבע. כשכתב אודת השפר' מש' תחצ"ג עכ"פ לא היה פחות כבן כ' שנה ולפי' חיה בש' ח"א ו' בן קל"ב ולא עוד אלא שנראה שהיה אז יותר מבן כ' כי מן התשובה (דוד' ח"ה)

באצרי הספרים ובזמננו נדפס קצת מהם⁽⁴⁾. שם תהלה קנה לו אחד מתלמידיו הוא הרב רבי יצחק בן משה מווינא. זה החכם היה גם תלמיד רבי יצחק שירליאון ורבני צרפת אחרים. גם הוא חבר ספר פסקי הלכות וקרא את שמו יצחק זרוע. הקפ ספרו גדול מאד, וכמעט גדול מן התלמוד. כלו מלא פלפלים על-דרך בעל התוספות, כמשפט רבו וכמשפט מחברי אסופות פסקים אחרים. בזמן שהוא שסדרו פסקיהם על סדר המסכתות והכניסו בהם תשובות, כן עשה גם הוא. פסקיו הם על סדר המסכתות, וספח אל פסקיו חלק גדול מתשובותיו. שוב בצורה אחרת עשה בעת ההיא אחד מחכמי צרפת חבר פסקים בכל הדינים וסדרם על סדר מצות התורה, וחלקו לשני חלקים עקריים: מצות עשה ומצות לא תעשה. החכם הזה היה הרב רבי משה בן יעקב מקוצי. וקרא את שם החבור ספר מצות גדול, ונגד ספר המצות של הרמב"ם הקטן ממנו בכמותו. וכמה גדלו? גדלו במשא ומתן של הלכה, ופלפל על כל נקודה ונקודה מן הסתעף מן המצות לפי מדרג הנמרא והנאונים והרבנים עד ומנו. ועל כל אלה הוסיף דברים אשר הוציא מתוך דבריהם ברוח מבינתו. הסבה אשר הניעתהו לעשות זה הספר באר המחבר בהקדמתו לחבורו. ואמר שם: יען כי ראה כי חבור משנה תורה מהרמב"ם אינו מספיק מחסרון הראיות וגם כי חולקים עליו בקצת דבריו הצרפתים. ואמנם למען ידעין חכמי זמננו כי הרשות נתונה לו להכריע יפהרם כי מן השמים השמיעוהו לגשת אל המלאכה, כי נגלה לו בחלומו שיעשה זה הספר. וזוה נוכחנו לדעת כי ספר הרמב"ם היה סבה לחבור כמה ספרי פסקים בדורות האלה. לא לבד כי היה רע עליהם המעשה אשר עשה הרמב"ם בכתבו הלכותיו בלא ראיות מן המקורות עוד יותר העציב את דוחם על אשר לא השגיח על הדברים שהמציאו חכמי צרפת בפלפולם. כל הבחינות האלה הביאו רבים מן החכמים לעשות פסקי הלכות על פי מדרם. ובאלה הבחינות היו גם מחשבות הרב הזה נוקשות והן היו מעייניו כל היום עד כי בא לו החלום ברוב ענין. ובפרט לאיש כמוהו אשר השגיח על החלומות והאמין כי הם הערה מן השמים, והזמין ההוא היה זמן החלומות. בין היהודים ובין נוצרים האמינו באמתם⁽⁵⁾. ועל כן זה החלום אשר בא לו בחזיון לילה היה בעיניו קשט אמרי אמת ונחשב לו כאילו הסכימו עמו מן השמים, ובאמונת לבו הזאת חבר את ספרו. בעל הסמ"ג נשא למדו עד רחוק, כי עבר בעיירות ודרש בעניני המצות להמשיכם לתורת ה' (הקדמה לח"ב). בסוף האלף החמישי (תתקצ"ו) הלך לספרד וגם שם דרש בקהלות והוכיחם על שהיו מתרשלים בקצת מצות. כי מצות הפלין וציצית ומוזהה היו רפויות בידם. ולפי מה שספר היו גם הפעם החלומות במעונו שתוכחותיו עשו פרי. חלומות היהודים וחלומות הגוים וחזיונות הנוכבים היו לחרדה אלהים, ושבו רבים בתשובה. בעל הסמ"ג היה תלמיד ר' יהודה החסיד וזה לנו הפתרון לחלומותיו. ואמר גם שהיה תלמיד דר"ש משאנץ ותלמיד

שכתב אליו ר"ת נראה שהוא היה קשוי סר"ת. והנה ר"ת היה נער במית רש"י וגניט שעכ"פ היה בן ה' שנה ורש"י מת בשנת תתס"ח צא וחשוב נמצא שלידת ר"ת עכ"פ בשנת תתנ"ו, וליתר הראב"ן קצת שנים קודם ולפי סלידתו עד ש' ה"א ו' יותר מק"נ שנה היה קשה להאמין. אבל קרוב תרברר שר' אליעזר ב"ר יואל נולד אחר מות הראב"ן וקנו ונקרא על שמו וע"כ האי דסופסי נספין "ה"א ושבע" לא ידענא כאי אידון ביה.

(4) ס' הראב"ת על מס' ברכות עם קצת תשובות ופסקים השייכים לתלכות ברכות חול' הרב ר' חיים נתן דעמביצער עם הנהגותיו בפלפול ארוך בקראקא ש' תרס"ב. בהרבה מהנהגותיו נמצאים הערות טובות ומועילות אודת דורות בעלי התוס'.

(5) ר' יעקב סמריש עשה שו"ת מן השטים והן נדפסות. עי' בס' תולדות הנוף היתודים בצרפת ואשכנז לר' משה גידעמאן ה"א צד 81 וחלאת ובהערה שם ס' 5 שהביא מספר אסופות כ"י בדברים כיוצא באלה והראה בסוף ס' 81 ודעת כי בענין האמונה בחלומות התפעלו היתודים הרבה מאד מן הנוצרים ע"ש היסב.

והלמיד רבי ברוך בעל התרומה (עי' בשה"ג), גדולי המורים אשר באו אחריו כלל השתמשו בספרו ויש אשר עשו לו הנהגות ופירושים. אלה הם ראשי חכמי הדורות מחברי ספרי פסקים אשר עקרו עומד על גבול האלף החמישי, ונופם – תלמודם יהלמודיהם – נומה לאלף הששי. בלעדי אלה היו עוד בעת ההיא חכמים אנשי שב בצרפת ואשכנז, אך די בהזכרת אלה הנקובים בשםם עד הנה כי מדעתנו אותם נכיר חכמת כל רבני הזמן הזה כי דרך אחד היה לכלם.)

באלף הששי ירדה חכמת התורה בצרפת ובאשכנז מעט ממעלתה. זמנים אחרים שירים אחרים – דרכי הלמודים שנו פניהם. את מקום העיון העמוק של בעלי התוספות לקח עתה החפץ ללקט בעמרים אחרי הקיצרים. אולם מרם החלה זאת התקופה החדשה עוד הפעם כוכב מזהיר יצא על הארץ וכל אשכנז האיר מכבדו. כירח יקר הילך הניה בשמי חכמת התורה. בתחלת המאה הראשונה עמד שם אדם גדול לנס עמו, הוא הרב רבי מאיר ב"ר ברוך מרוטנבורג, איש אשר אמרו עליו שאין בכל האחרונים כמוהו (הקדמת יש"ש לב"ק). דרכי חייו היו אבלות מבלי נוח ומבלי שלום. הוא הגבר ראה בעני עמו מנעוריו עד אחריתו. רדיפות היהודים לא פסקו רגע, גזירות קשות וחקים לא טובים התרנשו ובאו בלי חשך. יום ליום יביע עשק ומרוצה, גם בלילה לא שכב לבם מראנה ועצב כי חיהם היו הליום להם מנגד. גם הוא עצמו היושב חסיד בין כותלי המדרש היה נגש ונענה בין הנאנחים והנאנקים בני עמו. שונאיהם בכל עת ספו עלילה על עלילה, יען מה ומדוע? לא על חמאת מרי ולא על חמאת עול ואון, כל אלה לא מצאו בהם, אכן מצאו בהם החפץ נכון לבצעם, מצאו בהם שה אובר ונאלמה נועד להיות מרף לשניהם. מחשבותם כל היום לגלות מקורים חדשים מן העשק והחמס. ויהי אז סביב לחצי המאה הראשונה (שנת מ"ו) חשבו מחשבה חדשה לבצע את היהודים בעשקם. אז ראו כי זה האיש רבי מאיר מרוטנבורג גדול ליהודים וקדוש יאמרו לו, ויתנכלו אליו לבא עליו בעלילות שקר לאמר כי חייב את ראשו למלך, ויתנהו במשמר למגדל אנוניסיהם על לא חמס בכפיו וזק בצע מעשקות בלבבם למען עשק מיד הקהלות פדיון נפש, יותר משש שנים ישב תפוס במאסרו כאחד הנבלים עד כי מרוב עמל וכעס נפטר לחיי עד בתפיסתו (שנת ג"ג). אמנם עוד אחרי מותו לא נתנו גייתו הסתה לחפשי לקבורה, כי ירעו אלה האכזרים הפראים כי המה לא יניחו בידם גיית מורס (עי' הערות סוף ספר שה"ג דפוס ווילנא). בן עמרו הדברים בכל משך הזמן אשר עמד מהר"ם בפקידתו. ואולם למרות אלה המעצרים שקידתו בתורה לא נחלשה, והפגעים הנוראים לא הפריעוהו מלפשוט את התורה ומתרחיב את גבולו בתלמידים. הלא כן היה משפט האומה הנחלאת יהזאת מאז וכן תכונת חסידות הנאמנים. כמה אומות הפסידו אמונתם בעצמן ואבד להם בטחונם בעתידותיהם אם הפגעים הכבירו עליהם אכפם והתאישו! לא כן ישראל על מי הכבירו פגעי הזמן כעל האום? היהודיה? ובכל זאת כעל הטובה ברכו אלהים על הרעה, בשמחה נשאו סבלו עול כי נמל עליהם, ובשמחה נתנו נפשם על האמת ועל האמונה. תורתם היתה חייהם וכל הטובות החומריות לא ישו בה, וכמו

כן

(6) נזכיר גם את ר' אביגדור הכהן רב בווינא ומצורתו פרוסה על כל מדינת אימפריה (הנה"מ) דל' מוזה ס"ה אות ד') מהר"ם קראו מורי שו"ת מהר"ם ר' פראג סי' ק"ב). ועי' אודותיו בס"ע ציון מחברת ניסן תר"א צד 118 ובשתי דפוס ווילנא בתערות בסוף הספר ובתקדמת ר' שלמה כאבער לס שבלי הלשם החדש. ונזכיר עוד את ר' חיים בן ר"א או"י שנושא ונותן כחלחל עם מהר"ם ומיבא קצת פעמים בתשובותיו ונראת מלשונו כי זה החכם סתחלל בתכסותו ומדבר עם מהר"ם כעם חברו ומובא גם בשו"ת רשב"א ועי' תולדות התנודך וכו' לר"ם גירעמאן ח"א צד 264 שכתבא ספרו עץ חיים דיניו פוען ונשען והסמרי או הסתעין כתב עליו מאור הנולח ועי' בס' אוצר הספרים.

(דודר ח"ח)

כן כל הרעות לא עצרו כח להרחיקם ממנה אף רגע. ועל כן אף אם חזקו עליהם תלאות רבות ורעות, והיה למשיסה כל מובם מתלמוד תורתם לא פסקו. האין זאת פלא, כאשר הישג מהר"ם לבית כלאו כבר היה זקן חלל אונים וכל תשישה נדחה ממנו, ומי יאמין כי תחת הרגשות אשר הרעישו את רוחו יכול עוד להסמל מכל עמליו וכן המחשבות החשובות הסיכבות אותו ולשום כל מעיניו בתלמוד תורה כי עוד יצלה בידו לאסוף כל כחות נפשו על ההגיון בחכמה? ואמנם נראה כי כזה עין בעין. הנה הוא יושב ברר אמיר עני, סביבו מעוף צוקה, לבו מלא תונה, ובכל זאת מחשבותיו כל היום בתירה ולא פסק מלהנות בה אף רגע. שם בבית האסורים סדה והניה כתביו, שם חידש הרבה מחדושו, ומשם הוציא הוראות וכתב לשאלים תשובות ברורות בשמש ולא ניכר בהן כי כתבן עמוס עוני ומכאובים, ורק מחתימתו גודע לנו כי הן כתובות במר נפש, שכן כותב בחתימתו: עני הנשכח מכל טובה אסקופה הנדרסת הקרא בשכבר מאיר ב"ר ברוך (תשובות לס' אישת סי' ל' לס' קנין סי' מ' לס' משפטים סי' ס').

מחבריו אשר חבר והגיעו אלינו ונתפשטו בדפוס הם במדרגה ראשונה תשובותיו, הן המון רב מאד קצתן מחוכרות כספרים בפני עצמן, וקצתן נספחות לספר - משנה תורה להרמב"ם. וגם הרבה אשר תלמידיו ומחברים אחרים הכניסו תוך נגריהם. הצד השני ככלן שכל סברותיו בהן ברורות ועמוקות ואין בהן שפת יתר וקצר במקום הראוי לקצר והאריך במקום הראוי להאריך אבל אריכות שלא לצורך שגוא בעיניו. תשובותיו הציאו לאור תלמידיו, וכל מה שמצאו בכתביו העתיקו, ועל כן העלו בקרב תשובותיו גם פסקים ותשובות ודברים שונים מחכמי צרפת ואשכנז שקדמוהו כפי אשר רשם לו מהר"ם בכתביו. מר"ג מאור הגולה מרבנותיו של רש"י, מרש"י, רשב"ם, ר"ת, ראב"ן, רבי יצחק הזקן, ר"ש משאנץ, הריצב"א אחיו, ר' יואל הלוי וראב"ת בנו ועוד אחרים. עוד חבר ספר פסקים מהלכות אכילות וגם הוא נדפס וכל תלמידיו הביאותו (עיי' ראש תענית פ"ד סי' ל' ד' ובמ"ק בכ"מ ועיי' בשייכים לס' שופטים סי' י"ט), וכן הובא על שמו ספר הלכות ופסקים על ענינים אחרים (הגמ"י) ברכות פ"ה אות' ז' שבת פכ"ז אות' מ', יו"ט פ"ב אות' ה'). המהר"ם היה מבעלי תוספות האחרונים וממנו הן התוספות שלנו על מסכת יומא⁸. בתוספותיו הביא הרבה דברים מבעלי תוספות הראשונים - אשר לא נמצאו במקום אחר ועלינו להודות לו כי הוא קיימם לדורות, אבל בכמה מקומות חולק עליהם, וכשחולק דרכו לאמר, ולו נראה. ויען כן העלה בתוספותיו הרבה דברים מחכמים ובעלי תוספות אחרים על כן רגיל לדבר תמיד כלשון מדבר בעדו כמו נראה לי, תימה לי, ולא ידענא, וראיתי לתרץ, מכאן אני מתירך להבדיל בין מה שהוא מפרי חכמתו ובין מה שהעתיק מאחרים. וחבר עוד חרושים זולת תוספותיו והזכירם תלמידו הרב בעל הגהות מיימוני, פעם בלי הזכרת שם המסכת (הלי' ציצית פ"א אות' כ') הל' שבת פ"ט אות' ד', ופעם בהזכרתה (הל' שבת פכ"א אות' ב' פכ"ט אות' ט' והל' יו"ט פ"ה אות' ה'). אכן כל אלה החדושים לא

(7) עיי' תו"ם אהלות פ"ה סי' שם ספורש שבחיותו במגדל אונושתיים תקן כדורש לסתרות. וכתבתי סי' פ"ה משבת אות' ד' כתב שבחיותו עמו במגדל אונושתיים היה קיבץ תשובה מתשובותיו תוך חרושיו. ועיי' עוד בתשובות סי' לח' אישות סי' ל' ולספר סי' ל"א ולס' משפטים סי' ס' ובתנאים סי' ס' מק"ש יפה מתשובה.

(8) עיי' הגמ"י פ"ג סד' תפלה אות' ד' וז"ל ע"כ לקטתי מדברי טורי שכתב בשלח יומא בתום זכור וכ"כ מוכח בתום (ס'נו) שהביא קו' בשם מורי קרובו ר' יהודה. ור' יהודה חתן היה באמת מורי וקרובו כמו שכתבתי בפנים, ושם (פ) הביא מורי ר' שמואל בן סנחם וידענו ממקום אחר שיהי ר"ש היה מורי. ועיי' ס' צונץ כ"ט על הפייסנים צד 256.

לא ידענו מה היה להם. מנהגו של מהר"ם היה לערב הפסקים והחרושים והתשובות יחד (עי' הערה 7) בדרך כלל המחברים הצרפתים והאשכנזים שלא שמרו סדר נאות בחבוריהם. מאד נעלה היה מהר"ם בפירושו. בהם אחז דרך קצרה. כרבינו שמשון משאנץ בחר לו גם הוא שני סדרי משניות, זרעים וטהרות, לפרשם יען כי אין עליהם נמרא. אלה הפרושים לא נדפסו, אבל נמצאו מהם שוירים קטנים בספרי מחברים אחרונים. זה על טהרות היה בידי הרב בעל תוספות יום טוב (הקדמת תוי"ט לסדר טהרות) והעתיק בחבורו קצת פירושים ממנו. מן הדברים אשר העתיק נראה כי לא אהב להאריך בפלפולים כי אם הלך בדרך קצרה ופירש תמיד המשנה כפשטה. אין לנו המשפט על ערך פירושו אחרי שלא ראינו מהם רק העתקות דבר מעטים מתוך פירושו לטהרות, ומפירושו לסדר זרעים אין לנו מאומה יותר רק מה שהוא עצמו בתשובותיו רמז עליו שחיבר פירוש לזרעים (ש"ת כ"י קנ"א עי' אה"ס ערך פירוש). אמנם זאת נפלאה בעינינו כי תלמידו המביחק רבינו אשר גם הוא עשה פירושים על זרעים וטהרות כי לא הזכיר מפירושו רבו אף דבר אחד (עי' בפרק שלפני זה). וזה יעיר בקרבנו הספק אם היו פירושי הרב נוחים ומקובלים בעיני התלמיד, כי שהיקת רבינו אשר בעינינו עדות שלמה היא. אמנם בשום עין על כתביו אשר הם שלמים למראה עינינו נראה כי בעמק עיוני ובהשכלת סברותיו לא נופל היה מבחירי בעלי התוספות הצרפתים, ועל כן לא יספק כי גם פירושו למשנה טובים ונכבדים, ומה שהרא"ש לא הזכירם אינו מפני שלא ישרה נפשו בהם כי אם מסבה אחרת, ואולי לא היו בידי.

במשפטי חייו ובמדת חסידותו וזיה אשכנזי לאמיתו. הדור בכל הכונות חסידו אשכנזי, חוקר עליו מנהגי מקומו וארצו. כי אין פועל חזק מהמנהג אם מ"ב אם רע. ככל רבני אשכנזי וחכמיה אהב גם הוא להתחכם בהמצאת דינים חדשים וחששות קטנות ודקדוקי עניות בהלכה⁽⁸⁾. כל דבר מדברי החכמים שקדמוהו קבל ממורו ועשאו מקור למחקריו. מכל מנהג וכל אסר לא הפיל דבר ארצה. והשתדל תמיד להביא ראיה להעמיד דבריהם, אף אם אין בראייתו כח מפת ואך עשויה בלחץ ובדוחק רב, רק לקיים דברי הקדמונים ומנהגם⁽⁹⁾. מהר"ם היה תלמיד ר' יצחק מווינא בעל ספר אור זרוע (הנהגת מ"י) הל' חמץ ומצה פ"ז אות ז' ומביא קבלות שקבל מר' שמואל ב"ר שלמה וגם מרבי שמואל בן מנחם (עי' בס' קורא הדורות). ומזכיר לפעמים גם את רבו ר' שמואל סתם בלא הזכרת שם אביו רק בשם ארצו "צרפת" (ש"ת סי' קל"ח וסי' קמ"ו) והוא בלי ספק רבי שמואל ב"ר שלמה שהיה מצרפת (ש"ת הל' אישות סי' כ"ח). גם מזכיר את מורו קרובו רבי יהודה הכהן (ש"ת סי' צ"ה תוי"ט נגעים ספ"ד תוס' יומא ס"ג ע"ב הנהגת מ"י) הל' ציצית פ"א מרדכי פסחים רפ"ג לקוטי סמ"ק פ"א. ואמנם לא נוכל להחליט כי כל אלה היו רבותיו באמת אשר למד בישיבתם, כי מצאנו בתשובותיו הרבה חכמים אשר יכנם בתואר "מורי" ואין זה אפשר.

(9) עי' מרדכי שבת פ"ז סי' שס"ט שנשאל על עונות שבוחבין עיתון אותיות אם מותר לאכלן בשבת או חייב משום מוחק, ובקושי התיר להניח. וע"ע שם פרק חורק סי' שע"ה, שע"י ובתשובות ד' פראג ובתשב"ץ סי' ל"ח מ' דינים מתמיתים ושם בתשב"ץ סי' נ"א בענין גנוב ידים בשבת. ועוד שם אוסר ללבוש בגד שיש בו כיס בשבת. ואין לתמוה בזה על מהר"ם ובני זמנו כי כן היה רוח זמנם. אבל הייתי צריך להעיר על זה לפי תכליתו בחבורי, כי כל אלה עלו בספרי הפוסקים סורי דת משה וישראל ותיו במשך חומץ דינים מדברי סופרים אשר עליהם נאמר חבובים ד"ס מד"ת.

(10) מנהג הדרשנים ברבים לדרוש מסורות לצורך השומעים אבל לא לנציא מדרושם דינים. וראה שמהר"ם דרש מסורות והנציא דין מדרשתו עי' תשב"ץ סי' קל"ה קצ"ו. ועי' בס' תולדות תחנוך וכו' ח"א לר"ם גידעסאנן צד 170 והלאה על אידת מהר"ם ותולדותיו ולא אבין מש"כ שם שלא חבר חבור מיוחד על הנ"מ כרבו ר"י אנו"י. ודברי חבר פ' לזרעים וטהרות תוס' יומא ועוד פ' אחרים כנ"ל. (לירד ח"ת)

אפשר שכל כך רבנים היו רבותיו, אין זאת כי אם שכן היה מנהגו כי בענותו כתב לכל חכמי דורו הגדולים בכנוי הכבוד "מורי". כל הימים אשר מהרם חי על פני האדמה היו דבריו לחק בכל אשכנז וצרפת, ובספרד החזיקוהו לראש ישיבה בכל ארץ צרפת (מאירי ושערי ציון). אף כי אחרי מותו, כי אז נקרא בצדקה, כי נפל לפני בני עולה לפנ אייב ומתנשם על בן קדוש-יאמרו לו ונצדק קדוש, אמנם יאתה לו כל התהלה וכל הכבוד אשר הנחילוהו בחייו ובמותו עוד יותר עקב מעלת מדותיו וטהרת חסידותו. הם היו שכר אמת לפעולתו אשר פעל לטובת עמו, בהרכיזו תורה והעמיד תלמידים הרבה גדולים אנשי שם, והגדיל לעשות בחבוריו אשר כל הבאים אחריו שאבו ממקורם. אכן כאשר מספריו אין לנו היום רק שארית קטנה אף כן מתלמידיו רק אחדים באו לזכרון לדור אחרון.

התלמיד אשר עולה על כל תלמידיו היה הרב רבינו אשר בן יחיאל, אשר אמרו עליו כי היה ממלא מקום רבו בתורה וביראת חשא, ואשר לפי דעתנו הגדיל לעשות ממנו, כי כמעט יותר מרבו הפיץ תורה בישראל הרחיב גבולו בתלמידים והעשיר הספרות התלמודית. הוא היה הנפלא מכל חכמי אשכנז על ידי הסדר הנאה והעיון הישר וטהרת המליצה אשר בכל אלה ספריו מצויינים. הוא היה משפיע בשפע רב לאנשי ספרד אשר נאחו בתוכם מתורות חכמי ארצו, ואף הוא היה מקבל מהם דרך הגיונם לדעת לכלכל דבריו במשפט מושכל ובסדר נאות, ויהי שכרו כי היו דבריו מקובלים והיו פסקיו לחק, ובכל ארץ קשטיליא סמכו עליהם יותר מעל הרמב"ם (יוחסין) ובאחזית הימים כל צאצאי הספרדים אשר נפוצו בארצות אחרי גלותם מארצם עשיתו עמיד ההוראה כהרי"ף והרמב"ם, והיה להם הרי"ף והרמב"ם והרא"ש שלשה עמודי התוויה, ובכל מקום שהם מסכימים לדעה אחת הלכה כמותם ואחריהם כל אדם ימשוך (עי' ב"י או"ח בהקדמה). יתר דברי ימי הראש הקפו וגבורתו בתורה, וצדקותיו אשר עשה הלא הם כתיבים למעלה בספרנו (פרק שלפני זה). תלמיד נאמן ואהוב לו היה הרב רבי מאיר הכהן, מעניני קורות חייו לא שמענו, גם לא ידענו בן מי היה. רק זאת נודע על דבר משפחתו כי היה גיסו של רבי מרדכי בן הלל בעל ספר המרדכי, אבל לא נזכר אם היה גיסו מצד שגם הוא היה תתן רבי יחיאל מפרים כמו המרדכי או מצד אחר. התלמיד הזה שימש את רבו עד יום מותו ויהי עמי גם בבית כלאו במגדל אגוזסוהים ושם העתיק לפניו השכותיו וחרושיו. ספר יקר הערך חבר החכם הזה. הוא עשה הגהות לספר משנה תורה להרמב"ם, על כל ההלכות הגהות בזמן הזה. תכלית הגהותיו לא היתה לסתור דברי הרמב"ם כי אם לבנות ולקיים. פעם לפרש ופעם למלא את דבריו במציאות, ואך לעתים רחוקות לחלוק עליו. לרוב הוא מוסיף על פסקיו מפסקי חכמי צרפת ואשכנז ומתשובותיהם, או בלשונם ממש או יצמצם דעתם בקצרה ומעט מלין. גם העלה בתוך הגהותיו מספר רב מאד מפסקי רבו ומהוראותיו אשר קבל ומתשובותיו עד כי יש סוג האחרונים חשבו שמהר"ם עצמו בעל ההגהות או שנעשו על פיו. המתבונן באלה ההגהות ימצא כי היה המחבר מאוהבי הרמב"ם ומסמכרי ספרו, ולא הלך אחרי מקצת חכמי ארצו אשר היו מנגדיו. מרדכי בהגהותיו נראה כי כל כונתו היתה לתת השלמה לספר הרמב"ם על ידי התירות והדריגים וגם המנהגות של חכמי צרפת ואשכנז וחשב כי על ידי זה יהיה הספר שלם שוה לכל נפש ונאית למורי הוראה בכל הארצות. דבורו על הרמב"ם היה בענות ובכבוד גדול. ובה דמה לרבו אשר גם היא היה מכבד את הרמב"ם ומקיר ספרו, ומנשאהו בכל מקום אשר יזכירוהו וקראו רבינו. ואף לפעמים משתדל לתרץ דבריו. לא הגביל מלאכת הגהותיו רק על החלק מעניני הלכה בספרו כי אם גם לספר המדע (יריד ח"ח)

המרע עשה הנהגות, אבל אינו מכנים עצמו בחקירותיו העיוניות, כי ידע בנפשו כי אינו מבעלי המחקר. ואף במקום אחד לא מלאו לבו לחלוק על אמונותיו ודעותיו, ואף אם מצא שדעת גדולים אחרים שלא כדעת הרמב"ם חלל מלהכריע ביניהם רק מביא דעת שניהם (הלכות יסודי תורה פ"ד). ולהפך נראה כי מתאמץ להגן בערו מפני משיגיו הקשים. הנה המענה היותר קשה שמענו מנגדיו על הרמב"ם הלא היתה בענין דעותיו מן השכר והעונש בעולם הבא. ואמנם הוא בעל ההנהגות באהבה וברצון יצדיקתו, ולא יכול להתאפק מלסמר על המלינים עליו: תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עקב. כן ידבר רק אוהב ומכבד נאמן. ההנהגות לא כתב המחבר בפרק אחד. קצתן כתב בחיי רבו ומזכירו בברכת החיים "שיחיה" וקצתן אחרי מותו בהזכרת ברכת המתים. חלק מהנהגותיו הן תשובות רבו, מהה"ם אשר ספח לקצת ספרי הרמב"ם. לספר נשים, להלכות איסורי ביאה, להלכות מאכלות אסורות, לספר נזקין, קנין, משפטים, שופטים והפלאה. ובקצת מקומות בהנהגות רובו על התשובות. רוב התשובות העתיק ככתבם, ואך לפעמים יביא בלשונו תמצית הוראת רבו ואף לפעמים מוסיף מעצמו על דבריו התשובה. באלה התשובות הנספחות העלה גם תשובות ופסקים מרבנים אחרים כמנהג מהר"ם בכל ספרי תשובותיו. בזמן מאוחר הוסיף איזה חכם הנהגות על הנהגות המחבר להשלימן. כי בקצת ענינים מצאנו הנהגות שנרמזו בהן על דברי הרא"ש ובעל המורים. ולא יתכן שכתב זאת בעל הנהגות מייסודי עצמו אחרי שהוא קדם לרבינו יעקב בעל המורים. וגם רחוק הוא שיהיה מביא דברי הרא"ש כי בלי ספק עוד בימיו לא נתפשטו פסקי הרא"ש באשכנז שנתחברו ויצאו לאור בסוף ימי חי הרא"ש. בשום עין על מלאכתו אשר עשה נראה כי אין המחבר – לפי הרוב – רק מעתיק דברי אחרים. ובאמת כי גם הוא עצמו לא התברך בלבבו ולא רצה להתענות את הקוראים כי הוא מדרתו וחכמתו חבר ספריו כי אם יגיד לנו באמונתו כי איננו רק מעתיק (והנהגות הלי"ט פ"ד ובתשובות להל' אישות סי' ח'). הנהגותיו הן חשובות מאד בעיני כל הפוסקים האחרונים והעתיקים מתיכן הרבה דברים ובנו עליהם יסודי דיניהם ופסקיהם, ובאמת אלה ההנהגות הן אוצר דעות הקרמונים והאחרונים עד זמנו. יש תלמידים אשר הם עמדת הפארת לרבים ועליהם אומרים אשרי מי שגדל זה אשרי מי שזכה לתלמיד כזה, ויש תלמידים אשר עמדת הפארת היא רבם. תלמיד כזה לרבו רבינו מאיר מר"ב היה חרב רבי שמשון בן צדוק מחבר ספר תשב"ץ. אם נתבונן בספר לא נמצא בו רק מעט מועד דברים אשר כתב מדעתו, וגם מזה המעט לא נוכל לשפוט על ערך חכמתו כי אם יודע לנו ממנו ידיעתו במנהגי רבני אשכנז. רוב ספרו כולל הוראות מרבו ומנהגיו וחומרותיו וקולותיו. אמנם בכל אלה היה כותב דברי רבו במעט בחינה, ולא יבקר בין מה שראוי להחזיקם לדורות ובין מה שאין לו זכות וצדקה להשאיר ולעשותו לחק לכל הזמנים. אשר אילי מהר"ם עצמו לא כתבם לעשותם הלכה לדורות, והלא בכמה מקומות כותב בספרו דברים אשר רבו לא אמרם מסמיכתו על ראיות. והנה לא נחשב זה אסון גדול גם אם יעמוד איזה מחבר אסופת דינים חדשים גם ישנים ומנהגים שונים וישם אל לבו כי יוחקו ויכתבו בספר זכרון לפני כל הדברים אשר נהגו בהם בימים קדמונים העם כלו על פי חכמים, ואשר נהגו איזה יחידים רשומים במעלתם, אף אם יכתוב ביניהם דברים אשר אינם רצוים לכל זמן, ואינם נאותים לכל ישראל בכל מקומות ומשפחות. הלא הוא הכותב רק שם ענינו ולבו אל אשר לפניו, והוא עומד בזמנו. ובמקומו ובארצו, ובהם אין דברים כאלה מתמיהים ולא בלתי רצוים. מי זה יבקש דין וחשבון מהצמינו בעלי התלמוד אשר האריכו למעניהם כדיני ווגות, וכדינים אשר ניסדו על האמונה בשרים וב"וחות

ברוחות רעות, עין הרע ובחלומות, אחרי כי כל אלה יתכנו לפי דעת זמנם ורוחו, ועל כן לא נחשיב גם להמחבר הוזה לאשם אם העלה בספרו דברים אשר להביא מן האחרונים הם מן המהמיתים. ומצד אחר גם לצדקה יחשב לו כי השאירם לנו כי מהם יודע מדרגת השכלתם וחסידיהם ומנהג חייהם הדתיים, וימי יכחיש כמנהג יביא תועלת לידיעת דברי ימי היהודים. אמנם בכל זאת בדורות האחרונים היה זה לנו למכשול יכחישו ימים אשר חתמו דיני ישראל בספר והעלו בו כל אלה בלי בחינה ובקורת וידיך לא יעולם הלא הם חתומים בחותם מהר"ם מריזניבורג הגדול ליהודים? ובכן קבלו כל דבר ודבר מריניו אף אותם המפרשים על המדה וגם מקצת המנהגים אשר אין כל המקומות והזמנים יכולים לעמוד בהם, והאשר לפי מדה דעתם לא יוכלו לקבלם. והמצד הזה זה הספר לא העשיר הרבה חכמת ישראל.

פרק שמיני

הספר שלי ובעל הספ"ק.

כתרון האור מן החושך כן יש יתרון על החשב"ץ לתלמיד אחר מתלמידי מהר"ם הוא הרב רבי מרדכי בן הלל אשכנזי, מנשבו היה בנירנבערג ושם נהג על קדוש השם לדעת קצת בשנת ה"א ושבעים ולדעת אחרים בשנת ה"א נ"ח. הוא היה ממשפחה מיוחסת בישראל נצר משרשי הראב"ן⁽¹⁾. ויהי חתן להרב רבי יחיאל מפארים ושני גיסיו היו רבי יצחק מקרביל בעל ספר מצות קמן, ורבי מאיר הכהן בעל הגהות מיימוני הנזכר. רבי מרדכי בן הלל כתב ספר גדול וקראו על שמו "מרדכי". הספר מסודר על הלכות הר"ף. אבל לא נחשוב כי כיון המחבר לעשות פירוש לחבור האלפסי, כי אם לעשות קובץ הלכות ודינים ומחלוקות פוסקים ותשובות והראות ופסקים אשר קבצם מכתבי חכמי צרפת ואשכנז הראשונים והאחרונים ומכתבי הגאונים הקדמונים ומכתבי חכמי ספרד וספחם אל הר"ף והשלים הלכותיו, ומה שעשה בעל הגהות מיימוני עם הרמב"ם עשה הוא עם הר"ף, כי תכלית אחד היתה לשים להראות ולהודיע כי לא האלפסי ולא הרמב"ם יספיקו לנו להבין ולהורות כל חקי התורה שבעל פה ודיניה, כי עוד תורות בישראל אשר לא תנמשנה. ובראש כלן תורות חכמי צרפת ואשכנז אשר כל מורי ישראל חייבים להשיג עליהן כהוראותיהם. אמנם גם שניהם לא באו לסתור רק לבנות. זה את הלכות הרמב"ם וזה הלכות הר"ף. סגנון הספר הוא כסגנון רוב ספרי האשכנזים כלול במשא ומתן ופולפולים כהר"ם ספר אור זרוע, ועוד נוסף עליו המון בקיאות בספרי כל המחברים הראשונים והאחרונים — כי בבקיאות כמעט אין משלו בחכמי דורו — הרבה קבלות קבל מכתביו והרבה דברים שמע מחכמים אחרים מפייה או מפי כתבם עד שנדמה ספרו כאוצר מלא ספרים.

אבל

(1) רוב בעלי כתבי קורותיו כמו יוחסין וקו"ד ואחרים כתבו ה"א ע' ואמנם הראב"ן ורד"ק ק"מ מה שנמצא בפנקס הוכרז של ק"ק כנצנצ' ובקנת מחזור שלוניקי, הביאם החכם ר' שלמה הכהן במאמר על המרדכי מ"ע גרע"ש 877. עד 118 שם מפורש שהמרדכי נהרג ש' ה"א נ"ח. ולא ראיתי א"ח חקירות נפנים ולא ידעתי אם מדובר בהם בפירוש ס"מ ב"ח בעל המרדכי או מרבי מרדכי. סתם וע"כ יראתי להכריע ולדחות את המקובל עד הנה.

(2) בקוה"ד כתב שהיה נכדו של הראב"ן וחילו משה שנמצא במרדכי וקני הראב"ן ורומן על המרדכי בפ' מצות חליצת ור"ק קאסעל. הנהיג הדבר בצ"ע מפני שאי אפשר לפי חשבון חוקים וזה ליתא שהרי גם הראב"ש כתב וקני הראב"ן ותוא האריך ימים אחר המרדכי, אבל בדיקתי במרדכי ומצאתי בכל מקום שכתבו בו וקני הראב"ן הם המידות העתקת מן הראב"א והוא כתב וקני הראב"ן יודיע שהיה נכדו בן בתו. אבל ר"ק ק"מ הנ"ל העירני על מה שהובא מוצנע בס' על השיטות עד 508 קינת. נכדו יחיאל החותם בראשי הבתים: יחיאל הצעיר ברבי יוסף בן הקדוש הרב רבי מרדכי ברבי הלל בן בתו של רבנו אליעזר אבי העזרי, מפורש שהמרדכי היה סבני בנו של הראב"ן. (רד"ק ח"ה)

אבל לרוב חסר לספרו הקשור ההגיגי. בבחינת יושר החבור והקשר לא מעט הויקי לו המין ההגהות אשר נכנסו ובאו בו. מלבד ההגהות הכתובות בספרי הדפוס על הסדר בפני עצמן, עוד אין מספר לכל ההגהות אשר באו בפנים הספר: פעם רשים בתחלה ובסופה שהיא הגהה ופעם לא עד שלפעמים מתערב ההגהה עם הפנים. ויקשה לנו לדעת עד אנה ההגהה מגעת. ההגהות רבות מאד ולא ידענו ברור מי חסר ההגהות. אבל מצאנו שנקצתן חתום שם חכם אחד ונקצתן שם חכם אחר. לפעמים בעל ההגהה רוטז על דברי הרא"ש והטור, ואמנם ככמה מקימות מוכח ברור שיש הגהות שהגיה המרדכי עצמו. ועתה מבואר מכל הנקודות האלה כי מייעים כל האומרים כי הגהות מדרכי רב אחד חברן ונעשו כלן אחי מות המרדכי והדבר לא כן אלא ירי רבים עסקי בחבור ההגהות³. ונראים הדברים מאד כי המרדכי שלפנינו הוא נוסחא אשר לא היתה עוד מ'כנת להוציאה לאור ולהפיצה בישראל. ולא הספיק המחבר לזרות ולהכיר לתקן ולחבר להשלים החבור ולסדרו על נכון כי הכחילו המות. וכבר הרגישו בזה אחיזי המחברים במקצת ואמרו כי נתיחסו לו דברים אשר אינם ממנו ושכמעט כל דבריו בהלכות קטנית הם דברי תוספות שאנן (שו"ת רמ"א סי' ל"ח'). וכדבר ידוע הוא כי לשונות המרדכי מניוגמים הם להיותו מלוקט ומחומר מספרים רבים ובאו בחיובי הגהות ורינים רבים שלא במקומם (שם סי' ק') וכבר מעט דורות אחריו היו קצת מגדולי אשכנז מתאוננים בחבוריהם על השערורה הזאת ואמרו כי לשונות המרדכי מניוגמים עד שאין לסמוך עליו בכל מקום. והרב רבי יעקב מולין סג"ל הנודע בשם מהר"ל (שו"ת מהר"ל סי' ל"ט) כתב: אין למדן ממנו דלא מצינו למיקם עלה דהאי מלתא כי הלשון מניגם מכמה קושיות וכמה פשמים מפרשים העולם עליו. ואף בעבור זה נתפשטו בעולם נוסחאות שינוי, גם קצורים, יען כי החכמים שבאו אחריו בראותם הבלבול והערבוביה בספר היה כל אחד ואחד מהם מנסח ומקצר כפי מה שנראה בעיניו⁴.

אמנם בבחינת אופן חקירתו ומשפט סברתו היה דרכו מישרים ושם רגלו מלכת עקלקלות. לא הלך אחרי מנהג הפלפלים החריפים כי אם אהב את הפשט ואת הבורר. ולא החליט דבר בלי ראיה ברורה. ואם שפט משפטו על פי הסברה אינו סברה ברורה או דחוקה כי אם מכריחה את כל שכל בריא לקבלה. במקומות אשר נאלץ לחלוק ולהשיג על דעות חכמים שקדמו לו נוהג בעונה יתרה ומדבר בלשונית מסופקות ולא החלמיות כמו: ולא נחירא, וצריך עיון, ואני אומר, מיהו יש לדחות

ויש

(3) בשם"ע' הגהות מרדכי כתב כי רב אחד אחר המרדכי חברן, שהיו חובאי בתן קצת פסקי הרא"ש, ואטת דבריו שותפות מחכמים שונים וקצתן מהמרדכי עצמו. בשבת סי' רנ"ד יש תנ"ח וכתוב בה: ובספ"ק דביצה ת"א ר"ח סי' י"ח. וזאת הארכית היא במרדכי לא בתנ"ח ע"ש. בס"ח רס"ח בתנ"ח שם כתוב: כך שמעתי אומרים שמורי רבנו הר"ם ז"ל וזה כל"ס מדברי המרדכי שרבו דוח תר"ם וז"ח ב"ס בהגהות, לשון מורי הר"ם. בתנ"ח ליבשות וכתובות נצחתי שרומן על מה שכתב בסמוך אחר והכל נמצא במרדכי לא בתנ"ח. בקצת הגהות חתום אליעזר (שבת ס' תס"ז) אליה (ב"ק י"ג) עזריאל ב"ס סי' שפ"א בקצת הגהות נמצא ואבא מורי ח' מרדכי גם מורי ח' מרדכי ולרוב בשבת, ואולי זה חסנית בנו ותלמידו.

(4) אין סוה ראיה שהמרדכי להלכות קטנות אינם סגנו. דמה בכך דיש בו חריב תוס' שאנן דב"ס המרדכי הנתקם כמו שהעתיק דברים ארוכים מראב"ה ומהר"ם, ואני מצאתי שרומן בו על מה שכתב במרדכי בס"ח ע"ש סי' תתקס"ח שכתב ועי' במרדכי ס"פ שמחות ושם תארכתי וכוון על מש"כ בס"ק סי' תתס"ג. ותו כתב בס' תתקס"ח: ועי' במרדכי ס"פ הנזקין שם תארכתי ועי' ספ"ב דשבת בתנאות שכתב (בהלכות ציצית אפרש סמילא שהיה מרדכי על הלכות קטנות).

(5) עי' בשם"ע שכתב שחיה בירו קצור מרדכי כ"י מר' שמואל שלישישם וחקצור הנדפס הוא אחר. יפסקי מהר"א סי' כ"ב נזכר מרדכי של רבנו שמשון ובשול"ת מר"ם מינץ סי' י"ב ומי ע"ש מובא ג"כ מרדכי של רבנו שמשון, ובמהר"ל ח' נשואין מביא מרדכי שקצר רבנו שמשון. ולא גיל"לשכש כל כך ענינים ולומר שכתבו בשמות שמשון במקום שמואל.

(ד"ד ח"ת)

ויש לחלק וכיוצא באלה הלשונות. ולא נמצא אף פעם אחת בכל הספר שיהיה מדבר נגד מחברים אחרים בדברים קשים וסמאיבים כמנהג קצת מחברים אף מן הראשונים. יש חושבים כי הרב רבי מרדכי אך מלאכה עשה ולא חכמה שכל פעולתו היתה רק לקבץ דברי אחרים. ואף במקומות שנראים הדברים שהם דעות עצמו אינם אלא דברי וולתו, יען כי בהוצאות שלנו נשמטו בעשרה מקומות שמות האומרים ובכתב יד אחד נמצאו הדברים על שם חכם, ומשמע הוזה אין ראוי שיקרא המרדכי בשם פוסק כי אם בשם מאסף (ר"ש הכהן במאמר הנ"ל 280). אבל לא יעלה כן על הדעת. הכי בגלל הדבר אשר נמצא בעשרה מקומות שנשמטו שמות האומרים בספרי הדפוס והם נמצאים בכתבי יד, נוציא משפט על כל הספר ונאמר שכל הדברים הכתובים בספר סתם ולא נזכר בהם שם האומרים, והם עולים על מספר אלפים בספר שכלם אינם ממנו ובכלם נשמטו שמות האומרים! כאשר השתדל המחבר ללקט כל השמות והדעות השונות כדיני התורה שבעל פה בכלל וסדר פרטית כפי הלך הסוגיות ענין אחר ענין, אף כן ילקט לפעמים ממקומות שונים פרטי ענינים גדולים שהם מקצועות ויחבר הפרטים אחד אל אחד וסדרם יפה למחלקותיהם ונתנם לפני הקורא מסודרים במקום אחד. כמו בברכות בפרק אלו דברים שבתחלתו יש לבעל הגמרא עסק בקצת דיני נטילת ידים והוכרח המרדכי לפי דרכו לדבר גם כן מהענין הזה. ואמנם אחרי שבא הענין לידו קבץ את כל הפרטים אשר נפזרו בש"ס מענין נטילה וחברם אחד אל אחד ונתן לפנינו דבר שלם כל הלכות נטילת ידים. (מרדכי ברכות סי' קצ"ב-ר"ג). גם לקט מכל המקומות בתלמוד כל דיני עיר אחד נאמן באיסורין והנאיהן ונדרם בארבעה עשר סוגים למיניהם (יבמות סי' ע"ג). אבל נראה ברור כי זאת ההגדרה לא עשה מחכמתו כי אם כן היתה קבלה בידו מרבו יען ראינו שגם הרא"ש שהיה גם כן תלמיד מהר"ם גדרם כן ממש (נשין פ"ה סי' ח'-י"ג). וכן דיני הרשאה וחלוקה משבאי לידו במקום אחד והיה צריך לנגוע בהם קבצם כלם יחד ממקומות נפוצותיהם (ב"ק פ' מרובה סי' ע"ב-ע"ח), וכן כל דיני מסור (שם הגזול בתרא סי' קצ"ד קצ"ה) ובידינו אסמכתא אמר, ואסמכתא הואיל ואתא לידן נימא בה מלתא. וסדרם יחד מכל מקומות התלמוד (ב"מ פ' א"נ סי' שכ"א שב"ה). ומה יפה סדר דיני שבועות ודיני פרעון מן היתומים למחלקותיהם על פי ספר השערים (שבועות פ' כה"ג). ועתה אם גם לא יוכחש כי בבחינת חציגיות הספר ותאר פניו עוד יש לדבר בו ולתת בו דופי בבחינת פנימיותו וענינו לא כן הוא. ואילו נמרפה לו השעה והיה יכול לתת לו הסדר הנאות והקשור הנרצה, ואלו לא חלו בו ידי מניחים אשר השחיתו סדרו כי אז לפי הנדרש לחפצי זמנו וארצו היה עולה על כל ספרי הפוסקים בימים ההם במעלה ובשלמות. ואולם עם חסרוננו נמלאה בכל זאת התכלית אשר היתה להמחבר לתת מקור נפתח לדורשים, שכן היה באמת כי מספר המרדכי שאבו כל מחברי פוסקים וקובצי דינים האחרונים.

מעת צאת הספר הזה לאור כל חכמי ישראל מצאו בו חפץ כי היה להם אוצר חכמת ההלכה, אשר על כן שמו אליו לב לתקנו ולהגיהו ולהשלימו, וישוטטו רבים לפרוש אור על סתומותיו ולהצדיק הסתירות המדומות אשר נמצאו בספר. וכבר הנודענו הרב רבי יעקב מולין סג"ל בהשובותיו כי כמה פשטים מפשטים העולם עליו (סי' ל"ט). מלבד זה הספר עוד נמצא ממנו בדפים חבור קטן "הלכות שחיטה ובדיקה וקצת איסור והיתר" כתוב במליצה חרוזית. כי כן אהב רבי מרדכי לפיט פיוטים ולחרוז בחרוזים, ונתקיימה ממנו סליחה אשר פייט במליצה חרוזית וענינה מספר מר על גר אברהם אשר מסר נפשו על קדוש השם (מאמר הנ"ל מר"ש הכהן צד 165). ועוד לו שיר למורי (יריד-ח"ט) וא

למודי על תנועות לשון הקדש (שם צד 167), השיר הזה נמלץ במשקל הערביים יחד ושתי תנועות והיה בזה מיוחד בין פייטני אשכנז לפייט במשקל ויתר. גם חבר הלכות ארץ ישראל והלכות חלה ופירוש אלו הן הלוקין ופירוש זבחים (שה"ג) וקצת מהם נדפסו (מאמר הנ"ל). גם עשר תוספות לפירק ערבי פסחים וסדר של פסח, ושני אלה נספחו למדרכי על פסחים. אמנם מה שיש מן המחברים מיוחסים לו הגהות מיימוני (שפתי ישנים וסה"ד) הוא טעות, שאין בכח השגות מרומית לדחות קבלות ברורות. שכל כותבי סדרי הדורות בהסכמה אחת כתבו שירי מאיר הכהן חברן. וכן כתוב מפורש בכתב יד שראה בעל שם הגדולים מהן. ולפלא הוא שהמחברים אותן למדרכי רומים על בעל שלשלת הקבלה שכתב כן, ואמנם הוא להפך שבשלשלת הקבלה כתוב בפירוש (דף מ"ח ע"א ד' אמסטרדם) שירי מאיר הכהן חבר הגהות מיימוני. וכתב עוד שם (מ"ז ע"ב) המדרכי — בדור הישן א — ומחבר הגהות מיימוני והרא"ש היו שלשלת תלמידי מהר"ם, ויוצא לנו מזה כי אין ישים מקור להאמרים שהמדרכי חבר הגהות מיימוני. ואמנם האחרון מכותבי קולותיו וקורות ספרו החזיק בהשערה הזאת וקבע במשמרות נמועים שהמדרכי חבר הגהות (ר"ש הכהן במאמר הנ"ל) ועיקר יסודו הוא יען שמצא שאחד מגדולי הרבנים שחי כמאה וחמשים שנה אחריו רבי יוסף קליין הביא דברים, "שכתב המדרכי בתשובה מסדר נשים" גם במקום אחר מזכיר "התשובות השייכות לסדר נשים" על שם המדרכי. ולמד מזה כי הרב מהר"ק יחס תשובות מיימוני למדרכי. אמנם המעיין היטב באותן התשובות של מהר"ק אשר בהן הובאו אלה הלשונות ימצא ברור כשמש שאין הכונה על התשובות שבמיימוני אלא על תשובות שסדר המדרכי על סדר הנמרא, שאם לא כן לא היה קורא אותן תשובות מסדר נשים. ולא עוד אלא שמאותי המקום שהראיה יוצאת מבוואר בפירוש באור גמור בהפך שמהר"ק לא יחס את הגהות למדרכי וטובן מעצמו שלא יחס אליו גם התשובות כי בזה אין כל ספק שמחבר הגהות והמעתיק את התשובות אחר היו כי בתשובות רומי על הגהותיו וכן להפך. ועוד מצינו במהר"ק מפורש שחשב את המדרכי ובעל הגהות והתשובות לשני כחות ושני דעות, ומלבד דמהר"ק מצינו הכם אשכנזי שעוד קדם להמהר"ק הביא מחלקת בין המדרכי ובין בעל הגהות מיימוני (שו"ת מהר"ל סוף סי' פ"ג) וכן נראה מתשובות חבתי אשכנזי וזלתי שחיו בזמנו שכלם מחשבים המדרכי ובעל הגהות לשתי דעות, סוף דבר זאת ההשערה מוטעת ואין לה על טה לסמוך).

אם נתן לב להתבונן בכל הספרות התלמודית אשר הנחילוה לנו תלמידי מהר"ם נראה כי מטרה אחת היתה לכלם. והיא לקבץ תלמוד קדמוניהם, ועקר עסקם היה

לאפק

(6) תחכם ר"ש הכהן יסד השגתו טעויו קצת לשניות שבמדרכי והתנהות וזה דבר בכל שכל הלשונות שרבו עליהם גרילים בכל ספרי אשכנז על הומניס תחת בתשובות מהר"ם ובאורו. ועוד שלפנינו קצר בכל התנהות חשיבות וכקצרו נמצא גם במדרכי גם זה ליתא כי יותר טוב נמצא קצרים בשניהם וכל אחד בקצרו באופן אחר וע"כ די מזה להפך, ואולם עיקר ראיתו במהר"ק שהביא בס' א' מפרשיו בדברים, שכתב המדרכי בתשובה לסדר נשים" וכבר היגיו המחבר שאין זו ראיה שחיו מה שחבתי מהר"ק כאן מתשובת שבמדרכי לא נמצא כלל בתשובות מיימוני. והראיה הב' היא בס' ק"ס שבפאת נמצא גם כן בתשוב' מיי' סי' ח'. אבל במחילה מכבודו לא דק במה שכתב מהר"ק בדברים וזל: וכן פסקי שם בעל הגהות מיימוני וכתנו על סי' כ' בסוף התשובה ואני המעתיק ז"ל להביא ראיה לדברי מורי רבנו ועל זה כתב וכן פסקי בעל הגה' מיי', חרי מפורש שיום התשובות לבעל הגה' מיי', ושהוא והמדרכי אינם גוף אחד. ואני מצאתי במהר"ק כלשון הזה עוד בשני מקומות בס' ע"א וקס"ט והך דמי' ע"א ישנה בתשוב' מיי' סי' ו' והך דמי' קס"ט ליתא אלא מהוראת כדאמרן. עוד ראיה מהמהר"ק נ"ל בס' כ' ששם מביא המדרכי והגמיו בשתי דעות. וראיתי פה להעיר על מה שכתב תחכם ר"ש הכהן, בנוספת צד 184 מש' 1878) שהמהר"ק חבר סי' אבר מן חתי או"ה בית שערם וכו' ואיני לו מקרה רע שכתב כן ע"פ סי' שגרי ציון שהיה ר"ש באבדור ושם כתוב כן באמת אבל לא עיין הויסיב שזה ר' מדרכי שהגביר אתה הספרים הוא ר' מדרכי ב"ר יוסף כסבור שם ברשי המאמר ע"ש

(דוד ח"ת)

לאסף ולקיים תורה כל אחד ואחד לכל ירח נדה דבר דבריהם. והיה זה ננו לאות כי היתה השעה צריכה לכך ומדאגה מדבר פן תשכח תורה עשו כל אלה. המראה הזאת תגלה ותראה לעינינו אם נפן פנינו מאשכנו ונביט אל כל הנעשה עתה בצרפת. הנה זאת הארץ לא היתה עוד הארץ המבורכת בחכמת התורה ובדרישת התלמוד כלפנים. בספרות התלמוד אשר המורים הגדולים בעלי תוספות הצרפתים עשו בה גדולות עתה אלה הגדולות יחדלון ולא נשמע רק קול ענות חלושה. מעדות אחד מגדולי חכמי צרפת בדורות ההם שמענו כי מעמר חכמת התורה בכלל מאד בא ברע בעת ההיא בצרפת. החכם הזה היה הרב רבי יצחק ב"ר יוסף מקורביל, אשר היה חתנו של הרב רבי יחיאל מפאריס, והיה גיסו של הרב רבי פרץ ב"ר יחיאל הנוכח, וגיסו של הכי מאיר הכהן בעל הגהות מיימוני אשר גם הוא היה חתן ר' יחיאל. וגם בעל המדרכי קרא את ר' יצחק מקורביל גיסו. והנה רבי יצחק הזה חבר ספר מצות קטן הנקרא גם בשם עמודי הגולה. לפי מה שהגיד לנו המחבר עצמו היתה התכלית אשר שם לנגד עיניו בחבורו לזכות את בני עמו להודיע את מצות התורה בשפה ברורה ובדרך קצרה. כי ראה את המעמדים הרעים ההווים בקרבנו, שבצוק העתים הדורות מתמעטים ולמוד התורה הולך הלוך וחסור וקרובה הסכנה פן תשתכח דעת המצות בישראל אשר על כן שם אל לבו לעשות הספר הזה לחלקו ביעקב ולהפיצו בישראל. ויהי אחרי השלים אותו שלחו ביד איש עתי אל הקהילות למען יעשו ממנו בכל קהלה וקהלה העתקה והיתה להם למשמרת. וכל איש ואיש אשר ירצה להעתיק ממנה יעתיק וכל הרוצה ללמוד בה ישאלו אותה לו ליום אחד ויחיונה. ולפי מדה תכליתו הזאת אף כן עשה חלוקתו. את כל המצות חלק לשבעה מינים. (א) מצות התלויות בלב. (ב) מצות התלויות במקום ובזמן. (ג) התלויות בלשון והנהוגות בכל זמן או בזמנים קבועים. (ד) מצות הידים ומחובר להן ענין הנישואים. (ה) מצות כבוד אב ואם ועמה מצות הדינים. (ו) כל המצות התלויות במסמן. (ז) מצות שבת ועמה שמירת מדות האישיות. והנה בבחננו את חלוקתו נראה כי הכנים לפעמים תחת סוג אחד ענינים אשר לא קרב זה אל זה ויען מה? יען כי רצה להוציא מספר שבעה כנגד שבעה ימי השבוע מין אחד ליום אחד ליום. בחבורו הזה היה לו לעינים ספר מצות גדול מהרב רבי משה מקיצי אשר גם הוא לא שם נגד עיניו תכלית אחרת כי אם להעיר ולעורר את העם לדעת מצות התורה. כי ראה שהעם מתישלים מאד במעשה המצות. הוא כתב ספרו וילך למסעיו ויעבור בכל קהלות ישראל ודרש והודיעם מצות התורה ודקדוקיהן, אף כמעשה הזה עשה בעל ספר מצות קטן, רק שהוא שלח דבריו בכתב אל הקהילות ופיצם בישראל. ואמנם הבין מאד כי אם גם שספר הר"ם מקיצי מלאכה גדולה הוא בכל זאת החמיא המטרה כי תכלית הכונה לא השלמה בו. הספר היה נאות לגדולי התלמודים, למודי העיון ומשא ומתן של הלכה לעמק ולרחב, אבל לא ללמד דעת לביונים אשר אין אוטנותם העיון הפלפולי וגם חסר להם הזמן לזה. לא כן בעל הסמ"ק הוא ידע את מטרתו ואת הדרך להשיגנה, על כן עשה ספרו כמו שהוא לפנינו. קל ורצוי בלשונו, ואין בו אריכות דברים ומשא ומתן ולא רבוי השמות והמחלוקת אשר כל אלה יניעת בשר, ובספר כזה יכול לקות כי יושג בו התכלית המבוקשת. גם לפי הכונה התכלית והפצו, ומבקשתו לתת ספר ביד העם המוכן לכל אשר חפץ לדעת כל מצות היהדות לכל צדיקה, הכנים בספרו ככל עת מצוא וככל מקום ההזדמן, דברי מוסר השכל ולקח מוב ענדים במשלים נעימים מדברי מדרשי חכמי ישראל הנישונים או גם מספרי מוסר אחרים, גם משתדל להבין ולהורות לעם תורות האדם הישראלי נגדה לכל העמים

העמים אשר יושב בקרבם להחזיק השלום לעשות הטוב והישר בכל דבר ולבלתי חלל שם ישראל בנוים⁷). זה החכם הצרפתי לא היה מהמעמקים בפהילוסופיא גם לא היה מבועי קבלה, אבל היה בעל רוח נכונה, משכיל דורש את הטוב ממקור ישראל והגות לבן תבונות לדעת את ה' בדעה מהורה ומסיימת ולדעת מה הוא דורש מאתנו גם בלא פהילוסופיא ובלא סידור הקבלה.

הספר הזה יציגן בכמה מעלות נכבדות הנערדות מרוב ספרי צרפת ואשכנז, דרכו היא דרך קצרה ורדושה ונאותה לערך תכליתו. מלבד בקצת מצות אשר בהן ההלכות מרובות והדינים רבים ונוהגים תדיר בהן היה נאלץ להאריך מעט נגד רגילותו. אכן גם באלה נשמר מאד מהרחיב טעמו ומתנו יותר מן הנחוץ לענינו. בפגשו באיזה דין אשר בזמנינו לא נשאו לו פנים ונימים מאחוריו. משהדל לתת טעם למה זה הדין פסק בזמנו⁸). ועל כל אלה יש מעלה גדולה לספרו כי הוא כתוב בלשון צחה ונקייה וטובת לכל. מליצה זכה בספרים בארצות האלה היתה מאד יקרה בימים ההם. גם בצרפת לא רבים כמוהו ידעו לכלכל דבריהם במשפט הלשון, אף כי באשכנז אשר החסרון לדבר צחות היה בה טחלה נישנת. שם מאז היו כבדי לשון. וכמעט כל ספריהם כתובים במליצות קשות ולפעמים שניאות נגד חקי הלשון. חכמת לשון הקדש היתה זרה להם ונאמנים אלינו דברי הרב רבי יהודה בן הרא"ש אשר זרז את בניו לקבוע עתים ללמוד הפסוק בדרקוק ופירוש. ומעיד על עצמו כי הוא בילדותו לא למד אותו כי לא הורגלו באשכנז ללמוד (צוואת הר"י בן הרא"ש ב'ת שנה ד' צד 344). מרביות יוכיר שלשה בשמם. האחד הוא חותנו ר' יחיאל מפארים, השני ר' שמואל מאייברא, והשלישי ר' יצחק ולא פירש איזה הוא רבי יצחק הזה⁹). זמנו של הר"י מקורבול מתי נולד ומתי מת לא נודע לנו בצמצום, אך זאת ידענו ברור כי בין שנת ה'ל"ט לשנת מ"ו כתב ספרו בין פחות בין יותר. ונפטר קודם המדרכי יען כי המדרכי מוכירו בברכת המתים (פסחים פ"ב וגי' בקוה"ד¹⁰) אחד מתלמידיו עשה הגהות גדולות לספרו¹¹), ואומרים כי שם בעל הגהות רבי משה מצורף (ש"ת מהרי"ק שירש קפ"ו), בסמ"ק שלפנינו (דפוס) יש כמה מיני הגהות ארוכות וקצרות. מן הארוכות למדנו כי אותו התלמיד אשר חבר אותו היה גם תלמיד ר' יחיאל מפארים וגם תלמיד ר' פרץ. ואמנם גם רבים מחכמי הדורות שהיו אחרינו הגיהו הספר והוסיפו הגהות על הגהות. ונמצא הסמ"ק בכתבי יד שינים מסיבב בהגהות שונות אלה מאלה עד שזה הקטן גדול היה. אבל לנו יהיה זה לאות אמת כי היה הספר חביב לחכמים ורצוי לבני עמנו, וכלי ספק מצאו כי הוא דרוש לחפצי זמנם.

והנה נגולו לפנינו כספר מחקרי חכמי ישראל הצרפתים והאשכנזים במאה

הראשונה

(7) ע"י ס' ק"ה שכתב: לא יעתיק להם תורה שבעל פה מפני שצריכה פירוש גדול, וחכם עדיף מנביא יבוענינו ראינו שלא לבד שהעתיקה אלא תרגומה להם וראינו התקלות הרבות שיצאו מה. ס' ק"ה עכשיו אין נותרין בשתופות עם נכרי מפני שנשבצין בשם. ע"י עוד ס' ר"ע וס' רע"ה.

(8) ע"י ס' צ' עתה יש חורים מצויין בינינו אין כחיוקין סיבבא במדורת הכושים. ס' ק"ה עכשיו אין נותרים משתופות עם נכרי. וע"י ס' קל"ז, ר', ר"א, רכ"ז, רכ"ו.

(9) על דבר הר"ש מאייברא כתבתי בדרד"ד ח"ד 349 הערה 28 שהיה אחי ר' משה מאייברא וזה ר"ש כתב תוס' של אחיו יהיה רבו של ר' פרץ וזה ר"פ הוא בנו של ר' יחיאל מפארים וזהו זמן רב אחר ר"ת. וזוהי ר' יצחק יש אומרים שהוא ר' (חזקן בעל תוס' קודש) ויש שהוא הריצב"א אחי הר"ש משאנץ וקשה לפשר זה עם חשבון הזמנים שהיו בעל הסמ"ק עכ"פ חי בחצי המאה הראשונה והר"י בעל תוס' מת התקלה ולא כביר אחריו הריצב"א.

(10) בס' ריב"ח כתב ושםמה לפי מנחם ארץ ישראל היתה שנת ל"ה לפ"ס לפי מ' רש"י. ולפי ר"ת היתה שנת ל"ב ויחל' גירושין מובא סופם הנם שלו משנת ח"א מ"ה לבריאת עולם למנין שמונץ כאן פארים.

(11) בס' ד' בהנה' כתוב ואמר מורי הר"י מקורבול. ובס' צ"ד וזוהי אבי הספר, וע"י ס' קס"ו וס' קצ"ו וכתב עליו ג"ע או ו"ל. ובס' ל"ב קורא בעל הגהות את ר' פרץ בשם רב"י. ובס' קצ"ו גם אח

הר"ש מאייברא קורא רבו וצ"ע קצת.

(ה"ד ח"ה)

הראשונה, ומגלגל הדברים ראינו כי כמעט כלם היו בעלי אסופות וקבוצות דינים בצורות שונות. ואך זה הוא מאשר הניע אלינו מפרי מחשבותם ורוחם. המעינים המתגברים בימי ר"ת ור"י הזקן ותלמידיהם חרבו, וחכמת התורה לפי מדתם בזמנם הלכה אחורנית¹²). צרפת וספרד החליפו תכונתם בתלמוד תיורה. ספרד היתה ארץ החרושים, וצרפת גם אשכנז היו בעלי אסופות וביילי הקדמונים ישפיקו. אם גם לא עלתה בידינו להביא במספר כל החכמים והמורים אשר היו ולמדו במאה הראשונה ולשים עין על פרי מחשבותיהם מה זה נושא? הלא מבחינתנו בפעולות הבורים והייתר ידועים כבר הכרנו את דרך הרוח הרולך בקרב המאה הזאת. והכרנו כי מעתה חכמת התורה שנתה פניה ואת רוחה בקרב הארצות האלה, וכמעט ידמה בעינינו כאילו אחזה לאות והתרשלות את כל דורשי התורה, והנה בזמן ירידה כזה יחשב למראה נפלאה בקים אדם אשר ברב כחו מתאמץ להחיות את העצמות היבשות ולחבר ספר מדעי בכללי הנמצא ובדרכי התנאים והאמוראים וסדר דורותיהם ודורות רבנן סבוראי והנאונים דברים אשר כצורת ואשכנז היה כשדה אשר עלה כלו קמשונים. האיש החכם הזה היה הרב רבי שמשון ב"ר יצחק מקינון.

פרק תשיעי

ר' שמשון מקינון ותחקירה בדרכי הנמצא.

רבים מגדולי חכמינו מני קדם נתנו לבם לדרוש ולתור בחכמה בידיעת סדרי דורות התנאים והאמוראים אשר היו נושאי התורה שבעל פה ואשר הכינו ויסדו את המשניות והתלמוד מקורי הקבלה. דרשו לדעת את הכללים ולהבין את המדות אשר היו לראשונים בעלי המשנה והנמצא לכלי מעשה לשרת בהם בהכנים מלאכת חכמתם. הנאונים עשו גדולות בחקירות האלה, כמעט שהם העלו אותן למדרגת חכמה מיוחדת. סחבר סדר תנאים ואמוראים יסדה הגאון רב שרירא באגרתו הציב דלתיה. אחרי הנאונים התעוררו גדולי הרבנים הראשונים, רב נסים בן רב יעקב מקוראן, רב שמואל הנגיד הספרדי, ואחריהם הרב רבינו משה בן מיימון והשתדלו עוד להרחיבה כיכלת ידם. כי "חכמינו הגדולים בשנים קדמוניות כבר הבינו זאת בלבם והרגישו ברוח בינתם, כי לדורשי חכמת התלמוד נחוצ מאד לדעת זמן מיסדיו ודרך הרוח ההולך במחקריהם. לדעת המדות אשר היו כלי מעשיהם כמלאכתם, הלשוניות והדבורים אשר השתמשו בהם, ואיך היו מתחלפים במשך הזמנים". התשוקה למלאכה כזאת אך תמצא באיש אשר רוח מדעית נוססה בקרבו ואשר מעם מעם החכמות ומכיר ערך מדע ההגיון. ובאמת רוב החכמים אשר יסדו ספרים כאלה היו בעלי מדע ונתחנכו בלמוד הלשוניות והחכמה בכלל. ויוען היותם רגילים לשמור ערך וסדר נכון בשאר המדעים וללכת במחקריהם בדרך הגיון פעל עליהם זה ההרגל גם בדרישת התורה. אמנם חכמי צרפת התלמודיים מראש ומקדם לפי רובם לא היו מבעלי החכמה, ועל כן אך מעט שמו לבם למחקרים כאלה. לא נאמר כי לא הכירו את ערך המלאכה הזאת, הלא ידענו כי כבר רבינו יוסף טוב עלם אחד מבחירי חכמי צרפת הראשונים מצא נכון לפניו לזקק ולברר ולתקן על פי דרכו את סדר תנאים ואמוראים של הנאונים וגם את אגרת רב שרירא גאון. ונמצאו גם חבורים אחרים ילידי צרפת קרובים בעינים למין הספרות הזאת¹³) אשר זה אות נאמן כי גדולה היתה החקירה הזאת בעיני חכמי צרפת

(12) עיין בספר תולדות חנוך היהודים וכו' סת"ב ר' משה גירצמאן ח"א צד Si והלאה.
(1) יידי ר"ד קויפמאן העירני על ר' מכיר אחי ר"ג מה"ג שכתב ספר שהוא כעין ערוך לתלמוד.
(דוד ח"ח)